

VSAKDANJOST RASIZMOV

Es gibt Freunde und Feinde. Und es gibt Fremde. Zygmunt Bauman, 1991.

V romanu *Hiša Marije Pomočnice*, ki ga je Ivan Cankar dokončal leta 1904, lahko najdemo vse tiste fenomene, ki tvorijo jedro razmišljanj o rasizmih, katerih bistveni elementi so razmerja moči, zatiranja in sovraštva. V romanu najdemo izključevanje ljudi v azilarne strukture in diskriminacijo glede na razredne in nacionalne razlike. Opisi deklet, ki zaradi telesnih poškodb živijo v azilu, vsebujejo zgodbe o institucionalnem življenju, ki proizvaja institucionalno kulturo. Ta je vidna v sarkastičnem odnosu deklet do smrti, zgodbah o totalni revščini, zane-marjanju otrok in o spolnih zlorabah ter o pripadnosti nečemu kvalitativno "drugemu": judovstvu. Ko Cankar omenja deklico Pavlo in obiske njene družine, nas v razmislek sili že dejstvo, da mu je bilo pomembno omeniti, da je bila deklica Judinja, dovolj zgovorni pa so tudi opisi njene družine:

"Pavla je živela samotno, govorila ni z nikomer, edina Židovka je bila v sobi. (...) Edvard je bil mlad fant, obraz mu je bil čisto ženski, mehak, nežen, brez brk; izpod črnih, kodrastih židovskih las se je svetilo čelo kakor od marmorja; velike oči so se ozirale malomarno in mirno po sobi. Klobuk je držal z obema rokama na hrbtu, iz suknje so mu visele nove rokavice od rumenega usnja."¹

"(...) nato je prišla Pavla. Židovka, vsa potna že in trudna;"²

"(...) poslovil se je od Pavle pol prijazno, pol malomarno ter je šel prav tako razmišljen, kakor je bil prišel, s svojimi starejšimi sestrami, bujno razvitimi, kričeče oblečenimi Židovkami."³

Dejstvo, da je bilo Cankarju pomembno izpostavljati deklico in njeno družino kot židovsko, nas spomni na druge razprave, ki so dokazale Cankarjev antisemitizem, kažoč se v njegovih "sočutnosti, nevtralnosti, posmehljivosti in sovražnosti" do Judov.⁴ V kontekstu azilarne strukture bi le težko rekli, da je bilo pisatelju pomembno izpostaviti "Židovko" zaradi njegovega antiliberalizma in proletarske naravnosti, saj postanejo v azilarni kulturi razredne razlike kmalu nepomembne. V opisih Pavle in njene družine najdemo strukturni rasizem tistega časa, torej obliko zatiranja, ki bi jo v tem primeru le stežka pripisali zgolj pisatelju, lahko pa jo postavimo v polje skupinskega dogajanja, na raven vsakdanjega rasizma. Nekateri pravijo temu tudi formalni rasizem.

Obenem pa nas Cankar spomni na to, da zgodovinski dokumenti in novejša analiza dokazujejo stalno navzočnost antisemitizma v srednji in vzhodni Evropi, pa naj gre za področja, kjer je bilo Judov veliko, ali pa področja, kot je bilo slovensko, kjer jih je bilo malo. Izključevanje je bilo v primeru "Židovke Pavle" dvojno, bila je fizično prizadeta in pripadnica etnične skupine,

¹ Ivan Cankar, *Hiša Marije Pomočnice*, Ljubljana 1974, str. 76.

² *Ibid.*, str. 81.

³ *Ibid.*, str. 110.

⁴ Janez Peršič, "Problemi Cankarjevega antisemitizma", *Problemi*, št. 1, Ljubljana 1985, str. 21–22.

ki je bila podvržena najprej mednarodnemu antijudaizmu in nato nacistični rasni higieni. V njej se srečamo torej z dvojno tujostjo, tisto, ki jo ustvarja prizadetost, in etnično tujostjo. Obe pa sta prek realne zgodovine, v kateri je bilo ustvarjenih toliko negativnih podob o prizadetosti in negativnih podob od krščanskega antijudaizma, trdno vpisani v naše občutke in naše misli.

Cankar pa nas spomni še na nekaj, čemur smo priče danes, da namreč rasizem neprestano deluje prek diskurza tolerantnosti. Herbert Marcuse⁵ je to pokazal na primeru posledic demokratične tolerance, ki je "besedo" rasoidnega diskurza raznesla med ljudi, in tako čez nekaj let prinesla Auschwitz. Ko pogledamo današnjo rabo besede tolerantnost, najdemo v njej napihovanje razlik med različnimi skupinami ljudi in posamezniki. Ko se vzpostavijo razlike, se lahko začne govor o "drugačnosti". Biti drugačen nemalokrat postane nekaj totalnega in nenadoma zakrije vse tisto, kar je ljudem skupno. Drugačnost postane Drugost. In že smo na področju rasizmov, ki se izražajo v stilu ravnanja ene skupine ljudi do druge. Najpogosteje gre za prepričanje enih o tem, da so njihovi ideali lepote, kreposti, inteligence in premišljenosti norma, po kateri naj se ravnaajo vsi drugi ljudje. Rasizem pa lahko izvajajo tudi tisti, ki ne pripadajo skupini s privilegiranimi lastnostmi in so sami v določenih kontekstih objekt zatiralcev. V njihovih dejanjih vsakdanjega rasizma lahko vidimo tako internalizacijo dominantnega diskurza kot tudi poskus premika iz skupine zatiranih v senco zatiralcev.

Ko se od "enkratnosti" premaknemo proti "drugačnosti", pred seboj ne vidimo več, kot je pokazal Rastko Močnik,⁶ osebe v njeni enkratnosti, temveč "primerek" skupine, ki jo zaznamuje "drugačnost". Biti "drugačen" pa najpogosteje pomeni biti nekaj manj. Koncept tolerantnosti torej ni le možna podlaga za represijo, temveč predvsem za prikritejšje oblike vsakdanjih rasizmov.

Vsakdanji rasizmi delujejo torej na ravni vzpostavljanja razlik. Ko je razlika vzpostavljena, zahteva vsakdanji rasizem tudi diskurz o tolerantnosti. Biti toleranten do nečesa, kar je v istem hipu definirano kot "manj", kot "drugost", prinaša tistim, ki so nosilci vladajočih diskurzov, številne privilegije. Značilnost teh privilegijev je, da so v polju samoumevnosti in jih zato zatiralci le redko vidijo kot privilegije. Iz perspektive zatiranih pa je očitna tako njihova samoumevnost kot tudi dejstvo, da so oni sami zanje prikrajšani.

Človek, ki sam sebe definira za tolerantnega, se zato tudi dobro počuti. V diskurzu tolerance se torej izgubi dejstvo, da ostane tisti, ki je toleranten, tudi norma, prek katere se "drugost" lahko šele vzpostavi. Dominantna skupina sklepa, da so njene norme in vrednote superiorne in se lahko spremenijo, če so nove spremembe v njeno korist.

Diskurz tolerantnosti izvira tudi iz potrebe po zanikanju bolečine, ki je posledica zavedanja privilegijev, ki so dani vnaprej. Občutke krivde lahko oseba zanika bodisi s tem, da tega dejstva sploh ne vidi, da se torej apriornih privilegijev sploh ne zaveda, ali pa tako, da se veže na diskurz tolerantnosti, s

5 Herbert Marcuse, "Represivna toleranca", Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1994, št. 164-165, str. 97-119.

6 Rastko Močnik, "Strpnost, sebičnost in solidarnost", Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1994, št. 164-165, str. 143-165.

katerim dokaže, da ona pač ni "takšna". Oboje poskuša odvrniti mučno nelagodje ob zavedanju razlik, ki vzpostavljajo dominacijo in podrejenost. Mehanizem zanikanja pomaga zakriti razlike, ki bi lahko odkrile boleče neenakosti, samoumevne privilegije, delujoče na razrednih, etničnih, nacionalnih, spolnih in religioznih principih. Beseda toleranten torej ne govori o čustvih, o bolečini, ko se znajdemo pred dejstvom neenakosti, marveč je beseda, ki je nevtralna do meje brezbriznosti. Ko sem tolerantna, mi je vseeno. Je položaj dominacije že sam po sebi, in je v nasprotju z eksplicitno držo, ki naj podpre manjšino.

Vsakdanji rasizmi zahtevajo torej listo zaželenih obnašanj, zahtevajo pa tudi dvojne standarde in dvojno moralo. Tisto, kar je moralno za eno skupino ljudi, ne velja kot moralno za drugo skupino, tisto, kar je zaželeno obnašanje za eno osebo, je prepovedano drugi.

Eden takšnih primerov je odnos vladajoče ideologije do splava v različnih družbah. Takrat, ko je bil splav prepovedan ženskam, ki so jim glede na izvor pripisovali pozitivne lastnosti, je bil hkrati zaželeno sredstvo za zmanjševanja rojstev tistih skupin, ki so jim pripisovali izvorno negativne lastnosti. Maskulinistična nacistična ideologija je po eni strani uvedla priznanja za rojstvo otroka nemškimi materam in jih celo obdarovala z nacističnim priznanjem "materinskega križa", če so svojo nalogo marljivo izpolnile. Ko je vzpostavljala ideologijo "družine s štirimi otroki", je zahtevala abortuse "manjvrednih" državljanek. Po sterilizacijskem zakonu iz leta 1933 je bila po členu 14 sterilizacija pre-

Foto Jože Kološa – Kološ

Brezumno rušenje židovske sinagoge v Soboti leta 1954.
Jože Kološa – Kološ Sobota moje mladosti, Pomurska založba 1991

povedana za "zdrave" člane in članice, po členu 12 pa je postala prisila za "inferiorne" člane in članice.⁷ Čeprav sterilizacijski zakon ni določal spola, so bile ženske v dveh tretjinah primerov tiste, ki so bile na temelju tega zakona sterilizirane. Nekaj let kasneje pa je bila sprejeta tudi legalizacija abortusov. Takšno nacistično populacijsko politiko je notranji minister Wilhelm Frick označil za "rešitev ženskega vprašanja", saj se je število rojstev nemških žensk povečalo. "Rešitev ženskega vprašanja" pa je vsebovala tudi pomore vseh drugih žensk, ki niso spadale v to skupino. Pri dvojni morali gre prav za to, da so ženske enkrat zaradi prokreacijskih sposobnosti povečevane, drugič pa zatirane. Tako je bilo število Judinj med vsemi umorjenimi Judi, kot tudi število Romkinj, likvidiranih v koncentracijskih taboriščih, večje kot število moških.

S podobno dvojno moralo, ki tvori jedro rasoidnega diskurza, se srečujemo pri duševno prizadetih tudi pri nas, saj so prisilne sterilizacije žensk z diagnozami duševne prizadetosti v nasprotju s siceršnjo popularizacijo povečanja števila rojstev med preostalo populacijo.⁸

Rasizem se običajno deli na individualnega in institucionalnega. Individualni rasizem je v tej delitvi izraz osebne negativne naravnosti do določene skupine ljudi, ki se do skupin, ki se jim izvorno pripisuje manjvrednost, lahko izrazi na prikrite (zabavljanja, pesmi) ali bolj očitne načine. Lahko pa gre tudi za način odkrite agresije. Institucionalni rasizem se nanaša na bolj ali manj prikrito zatiralsko naravnost institucij do ljudi, ki so jim pripisane manjvredne lastnosti.

V resnici je ta distinkcija neustrezna, saj individualni rasizem sploh ne more obstajati brez skupinskega rasoidnega diskurza, ki ves čas prikrito tli, v trenutku, ko ga ljudje potrebujejo, pa se prikrade na dan. Zakaj bi Cankar ob Pavli omenjal, da je bila Židovka, če ne zaradi družbeno vladajočega rasoidnega duha? Rasizem je vedno manifestacija in aktiviranje skupinske moči, pa naj gre za ostaline zgodovine ali pa za rutinske prakse vsakdanjega življenja.

Te rutinske prakse Philomena Essed poimenuje rasizme vsakdanjega življenja, ki so struktura, ideologija in proces obenem.⁹ Vsakdanji rasizem je zanj proces, ki se kreira vsak dan skozi prakso vsakdanjega življenja. Je produkt repetitivnih praks, prav te pa ustvarjajo socialne strukture. Ne glede na to, ali bo beli človek aktiviral svoje rasistične potenciale do temnopolnih ljudi ali ne, participira v rasizmu že s tem, da je del skupine, ki ima v lasti večjo količino moči, kot jo imajo temnopolni ljudje. Dominantna skupina strukturno profitira od rasizma, ne glede na to, ali vsi njeni člani rasizem sprejemajo ali ne. Več kot ima oseba dostopa do vzvodov moči, večje so posledice njene rasistične

⁷ Gisela Bock, "Equality and difference in National Socialist racism", v: Bock, Gisela, Susan James(ur.), *Beyond Equality and difference: citizenship, feminist politics and female subjectivity*, London 1992, Routledge, str. 89–110.

⁸ Cf. Vito Flaker, "Opis stanovanjskih skupin v Sloveniji", Raziskovalno poročilo, Inštitut za kriminologijo in Visoka šola za socialno delo, Ljubljana 1992, in Marjan Lačen, "Čas božjih odločitev. Ali lahko imajo duševno prizadeti otroke?" /Intervju/, Delo, Sobotna priloga, 11. 3. 1995, Ljubljana.

⁹ Philomena Essed, *Understanding Everyday Racism. An Interdisciplinary Theory*, Sage Series on Race and Ethnic Relations, zv. 2, Newbury Park/London/New Delhi 1991.

prakse. Več kot imajo osebe dostopa do znanja o naravi dominacije, večja je njihova odgovornost za posledice njihovih praks.

Vsakdanji rasizem je torej po avtorici integracija institucionalnega in individualnega rasizma v vsakdanje situacije prek različnih praks ter prek aktiviranja obstoječih razmerij oblasti. Ko se rasistična pojmovanja in akcije infiltrirajo v vsakdanje življenje in postanejo del reprodukcije sistema, začne sistem reproducirati vsakdanji rasizem.¹⁰

V rasoidnih diskurzih, kjer gre za kulture dominantnosti, kot je to pokazala Birgit Rommelspacher, je lahko zatirani hkrati tudi zatiralec, pridobitev enih pravic pa lahko pomeni prikrašanje za druge.¹¹ Ko je Cankar razvijal svoje socialistične ideje in se prek njih priključil zatiranim v razredno-proletarskem boju, se je obenem pridružil zatiralcem z antisemitističnim rasoidnim diskurzom. Ko ženske danes pridobivajo nove pravice v smislu dostopa do vodilnih delovnih mest in pravic do neseksističnih obravnav v primeru spolnega nasilja, ob tem izgubljajo pravice do svojega telesa, pa naj gre za imperativ lepote ideologije ali genetskega menedžmenta. Ko se ljudje z diagnozami borijo za nove socialne podobe, ki jih nič več ne uvrščajo med monstume in nevarne kriminalce, jih vladajoči red ohranja v podrejenosti prek sistema ekonomske odvisnosti in jim odreka samoumevnost sodelovanja v sferi plačanega dela. S takšnimi polovičarskimi tipi "toleranc" in s polovičnimi resnicami se v kulturah dominantnosti ohranjajo razmerja moči.

Kje se v resnici lahko začne antidiskriminacijska praksa? Morda tam, kjer rasizma v družbi, ki se strukturira po principu dominacije in zatiranja, ne bomo videli kot problem zatiranih, temveč kot problem nas vseh. Zatiranje namreč ne oblikuje le identitete zatiranega, temveč oblikuje tudi identiteto zatiralca. Zato so rasizmi problem obeh. Logika zatiranja in izključevanja namreč ne pozna meja, meja med vključenostjo in izključenostjo je navidezno trdna, v resnici pa premakljiva in arbitrarna. Spomnimo se samo na to, da je leta 1933 nemško notranje ministrstvo označilo 12 milijonov Nemk in Nemcev za inferorne in tako ustoličilo ideologijo izključevanja v politiki nacionalsocialističnega rasizma. To je bilo v tistem času 20 odstotkov celotne populacije.¹²

Zaradi tako mračnih časov in zaradi vseh drugih nevidnih vsakdanjih rasizmov je pomembno, da se vedno znova vračamo na točko, iz katere je mogoče videti, kako se kulture dominantnosti vzdržujejo in kje je njihovo perpetuiranje mogoče zaustaviti.

Darja Zaviršek

¹⁰ Ibid., str. 50.

¹¹ Birgit Rommelspacher, *Dominanzkultur. Texte zu Fremdheit und Macht*, Orlanda, Berlin 1995.

¹² Gisela Bock, str. 91.